

5η ΕΡΓΑΣΙΑ:

"Βίοι αξιομνημόνευτων γυναικών κατά την Βυζαντινή εποχή".

Αμαλία Κ. Ηλιάδη, Φιλολόγος-ιστορικός, Δ/ντρια 5ου ΓΕΛ Τρικάλων. Πρωτότυπος τίτλος: "Άγιες Γυναίκες στο Βυζάντιο"

Οι βίοι των αγίων γυναικών της Μέσης Βυζαντινής περιόδου αντιπροσωπεύουν, με μεγάλη ευρύτητα και ποικιλία, υπαρκτούς κοινωνικούς τύπους γυναικών της εποχής τους: μοναχές που διακρίνονται σε ασκητικούς αγώνες εφάμιλλους των ανδρών, χήρες που βρίσκουν καταφύγιο στην ασκητική ζωή του μοναστηριού, παντρεμένες, υποταγμένες, νομοταγείς στους συζύγους τους γυναίκες που τις κακομεταχειρίζονται οι σύζυγοί τους και που στο τέλος της ζωής τους "αγιαζουν". Οι περιπτώσεις αυτών των αγίων γυναικών, εκτός του ότι καταδειχνουν τους διαφορετικούς δρόμους και τρόπους αγιοποίησης στο Βυζάντιο, (μέσω της νέκρωσης του κορμιού, μέσω της απόλυτης υπακοής στην ηγουμένη, μέσω της μετάνοιας, της φιλανθρωπίας, της προφητείας και της διενέργειας θαυμάτων) αντανακλούν, ταυτόχρονα την επαμφοτερίζουσα στάση της Βυζαντινής κοινωνίας απέναντι στις γυναίκες.

Αυτή ακριβώς η επαμφοτερίζουσα στάση των Βυζαντινών απέναντι στη γυναίκα αποκαλύπτει το παράδοξο ενός πολιτισμού που, απ' τη μια μεριά υποβάθμιζε τη γυναίκα ως κόρη της Εύας, και από την άλλη την ανύψωνε στο πρόσωπο της Παναγίας ως οργάνου της σωτηρίας των ανθρώπων. Στο πλαίσιο αυτό είναι πολύ ενδιαφέρουσα η μελέτη των αγιολογικών κειμένων της Μέσης Βυζαντινής περιόδου που αναφέρονται σε βίους αγίων γυναικών.

Οι βίοι αυτοί παρέχουν πληροφορίες για διάφορες πλευρές του Βυζαντινού πολιτισμού, όπως ο αντίκτυπος των αραβικών και βουλγαρικών επιδρομών στους βυζαντινούς πληθυσμούς της περιφέρειας και κυρίως των νησιών, η Εικονομαχία, στην οποία ο ρόλος των γυναικών υπήρξε, όπως φαίνεται απ' τις πηγές πολύ ενεργητικός, η ζωή στα μοναστήρια, γυναικεία και αντρικά, η καθημερινή οικογενειακή ζωή και οι οικιακές ασχολίες, οι επιδημικές ασθένειες, οι λιμοί, η κρατική πολιτική και η οικονομία, η μαγεία και οι λαϊκές δοξασίες. Ορισμένες περιπτώσεις βίων αγίων γυναικών είναι ιδιαίτερα ενδεικτικές των παραπάνω ιστορικών φαινομένων γι' αυτό το λόγο και τις πραγματεύομαι στο παρόν άρθρο. Ο βίος της Θεοφανούς, Αυγούστας και συζύγου του Λέοντος Στ' του Σοφού, μας πληροφορεί πως η Θεοφανώ καταγόταν από αρχοντική οικογένεια, τους περιφανείς Μαρτινακίους, κόρη του Κωνσταντίνου Ιλλουστρίου και της Άννας, οι οποίοι καταγόntonταν απ' τα μέρη της Ανατολής.

Η Θεοφανώ έμαθε τα ιερά γράμματα από ιδιωτικό δάσκαλο, όπως συνήθως συνέβαινε με τα θηλυκά μέλη της κοινωνικής της τάξης, και μεγαλώνοντας έγινε περιζήτητη νύφη.

Ο αυτοκράτορας Βασίλειος ο Μακεδόνας βρήκε σ' αυτήν συγκεντρωμένα όλα τα προσόντα (μόρφωση, ομορφιά, αρετή), που ήταν απαραίτητα για την αυτοκρατορική νύφη: στη συγκεκριμένη περίπτωση τη γυναίκα του γιου του Λέοντα του Σοφού. Γι' αυτό και πάντρεψε τη Θεοφανώ με το γιο του και νόμιμο διάδοχο του θρόνου, και η Κωνσταντινούπολη γέμισε από χαρά και ευφροσύνη. Μετά το γάμο, για τρία χρόνια, η Θεοφανώ με το σύζυγό της Λέοντα ζει φυλακισμένη με εντολή του αυτοκράτορα Βασιλείου του Μακεδόνα. Αυτό το θλιβερό γεγονός πρέπει να οφείλεται σε υπόνοια συνωμοσίας που είχε ο αυτοκράτορας εκ μέρους του γιου του και της νύφης του.

Όταν ο Λέοντας έγινε επιτέλους αυτοκράτορας/μονοκράτορας, η Θεοφανώ αφιερώθηκε, σύμφωνα με το βίο της, στην ασκητική ζωή μέσα, όμως, στο παλάτι και σε αγαθοεργίες και φιλανθρωπίες προς τους αναξιοπαθούντες (χήρες, ορφανά κ.τ.λ.) Πλούτισε τα μοναστήρια και τους ασκητές με χρήματα και κτήματα. Φρόντιζε

τους δούλους της σαν αδελφούς της και ποτέ δεν προσφωνούσε κάποιον άνθρωπο μόνο με το μικρό του όνομα αλλά πρόσθετε πάντοτε και το "κύριε".

Αυτό φανερώνει την ευγένεια των τρόπων της, το λεπτό της χαρακτήρα και την ευαισθησία της προς τους δούλους και, γενικά, προς τους ανθρώπους των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων.

Παράλληλα, το στοιχείο αυτό αποτελεί προϊδεασμό για τη μετέπειτα αγιοποίησή της. βίος της πολύ παραστατικά μας αναφέρει πως αν και το κρεβάτι της ήταν στρωμένο με χρυσούφαντους τάπητες και πολυτελή στρωσίδια, αυτή προτιμούσε να κοιμάται κρυφά τη νύχτα στο έδαφος πάνω σε μια ψάθα ή πάνω σε τρίχινα υφάσματα.

Στο τέλος, η κακοπάθειά της, η ευσέβειά της, οι φιλανθρωπίες της και ο προσωπικός της Γολγοθάς ως απατημένης συζύγου, εξισορροπούνται και ανταμείβονται με την αγιοποίησή της.

Η αγιοποίηση μιας αυτοκράτειρας πάντα ενδιαφέρει τους μελετητές της ιστορίας, απ' την άποψη της σύνδεσής της με την πολιτική εξουσία, το κοινωνικό κατεστημένο της εποχής και τα στερεότυπα του φύλου που αυτή προβάλλει.

Μια άλλη περίπτωση αγίας είναι εξίσου ενδιαφέρουσα: η Οσία Άννα η εν τω Λευκαδίω ή εν τω Λευκάτη γεννήθηκε το 829, στα χρόνια του εικονομάχου αυτοκράτορος Θεοφίλου, κι όταν ορφάνεψε κι απ'τους δυο γονείς της που κατάγονταν από ευγενικό γένος, άρχισε να μοιράζει το μεγάλο της πλούτο στους φτωχούς. Κατά κακή συγκυρία, όμως, την εποχή εκείνη που αυτοκράτορας ήταν ο Βασίλειος ο Μακεδόνας (867), έφτασε στο Βυζαντινό κράτος κάποιος περιφανής Αγαρηνός (Σαρακηνός-άραβας), ο οποίος ζήτησε άδεια από τον αυτοκράτορα Βασίλειο να παντρευτεί την Άννα. Ο αυτοκράτορας του έδωσε την άδεια και, από το σημείο αυτό μέχρι να πεθάνει ξαφνικά ο Αγαρηνός, εκτείνεται μια δύσκολη περίοδος για την Άννα, η οποία αρνούσανται πεισματικά να τον παντρευτεί.

Η άδεια που δίνει ο Βυζαντινός αυτοκράτορας στον Αγαρηνό-μουσουλμάνο να συνάψει γάμο με την πλούσια, χριστιανή αρχόντισσα, ισοδυναμεί με έμμεση εξάσκηση της βυζαντινής διπλωματίας που στόχευε στη σύσφιξη των σχέσεων (διπλωματικών, πολιτικών, οικονομικών) ανάμεσα στους Βυζαντινούς και τους Άραβες. Βέβαια το παραπάνω περιστατικό αναφέρεται σε προσωπικό επίπεδο και θα μπορούσε να το ερμηνεύσει κανείς ως εξαιρετικό, αν δεν συνέκλιναν στην παραπάνω γενική ερμηνεία κι άλλες ιστορικές πληροφορίες βίων της ίδιας περίπου εποχής, όπως συμβαίνει με το βίο της Αγίας Αθανασίας της Αίγινας.

Όσο για την τοποθεσία που αναφέρεται στο βίο της: Λευκάδιον ή Λευκάτης ποταμός, πρέπει κατά πάσα πιθανότητα, ν' απορριφθεί το πρώτο τοπωνύμιο και να γίνει αποδεκτό το δεύτερο που αναφέρεται στον ποταμό Λευκάτη, ο οποίος βρισκόταν στη Μ. Ασία, για το λόγο ότι ο Αγαρηνός της διήγησης πρέπει να εισέρχεται απλώς στην ευρύτερη επικράτεια των Βυζαντινών, που βρίσκεται κι ο Λευκάτης ποταμός και όχι στην Κων/πολη, όπου βρίσκεται η συνοικία Λευκάδιον. Εξετάζοντας μια άλλη περίπτωση αγίας, της οσίας Θεοκλητώς που έζησε κι αυτή στα χρόνια του αυτοκράτορα Θεοφίλου (829) και καταγόταν απ' την περιοχή του θέματος των Οπτιμάτων, διαπιστώνει κανείς τη δύναμη της οικογενειακής λατρείας του/της προγόνου που με την πάροδο του χρόνου και τις απαραίτητες προσπάθειες-ενέργειες καθιερώνεται ως γενική. Οι γονείς της Θεοκλητώς, ο Κωνσταντίνος και η Αναστασία την ανάγκασαν, παρά τη θέλησή της, να παντρευτεί με άνδρα θεοσεβούμενο σαν αυτή και ίσως εικονολάτρη, που ονομαζόταν Ζαχαρίας.

Δεξιά της εικόνας η οσία Θεοκλητώ

Κατά τη διάρκεια του έγγαμου βίου της επιδόθηκε σε ελεημοσύνες και αγαθοεργίες και υπηρετούσε ακόμη και τους οικιακούς της υπηρέτες απ' την πολλή της αγάπη και ταπείνωση. Το ότι η Θεοκλητώ διέθετε οικιακούς δούλους στα μέσα του 9ου αιώνα, στους οποίους, βέβαια, φερόταν με μεγάλη ευγένεια και καλοσύνη,

αποτελεί μια ακόμη μαρτυρία για τη βελτίωση της θέσης των δούλων, ιδιαίτερα των οικιακών, κατά τη Μέση Βυζαντινή περίοδο.

Μετά το θάνατο της Θεοκλητούς, οι συγγενείς της απόκτησαν τη συνήθεια να "σηκώνουν" κάθε χρόνο το λείψανό της για να του αλλάξουν τα ενδύματα, να ισιάζουν τα μαλλιά της και να κόβουν τα νύχια των χεριών και των ποδιών της, όπως θα έκαναν αν ήταν ζωντανή. Μετά απ' αυτά κάνουν τρισάγιο μπροστά στο λείψανό της και τέλος το ξανατοποθετούν στη λειψανοθήκη του.

Με την παραπάνω διαδικασία φαίνεται πως καθιερώθηκε, αρχικά, μια οικογενειακή λατρεία της αγίας Θεοκλητούς και με την πάροδο του χρόνου συντελέστηκε η αγιοποίηση της από την επίσημη εκκλησία. Ίσως αυτή στην αρχή να πρόβαλε αντιρρήσεις για το θεμιτό μιας τέτοιας αγιοποίησης, αφού η Θεοκλητώ ήταν έγγαμη και κατά τη διάρκεια της ζωής της δεν επιδόθηκε σε σκληρή άσκηση, ούτε επιτέλεσε θαύματα, ούτε αγωνίστηκε για την εικονολατρία.

Ένας άλλος, εξαιρετικά ενδιαφέρων βίος αγίας γυναικείας μορφής είναι ο βίος της αγίας Ειρήνης της Χρυσοβαλάντου. Το ιστορικό πλαίσιο του βίου αναφέρεται στο β' μισό του 9ου και στις αρχές του 10ου αιώνα. Η αριστοκρατική καταγωγή και οι αρετές της Ειρήνης την προκρίνουν ως υποψήφια αυτοκρατορική νύφη.

Μετά την αποτυχία της υποψηφιότητάς της, εκτιμά τα πλεονεκτήματα του μοναστηριού ως διεξόδου για την ανεξαρτησία της και επιστρέφει τα δώρα που δέχτηκε απ' τη βασιλομήτορα Θεοδώρα ως υποψήφια νύφη.

Μετά τον εγκλεισμό της στο μοναστήρι της Θεοτόκου Χρυσοβαλάντου στην Κωνσταντινούπολη, διαβάζει κατά μόνας βίους Οσίων. Φαίνεται πως οι μοναχοί ευγενικής καταγωγής είχαν την πολυτέλεια να διαβάζουν κατά μόνας, πράγμα σπάνιο για τους πολλούς, αφού συνήθως οι βίοι προορίζονταν για ακρόαση στα μοναστήρια, κατά την κοινή τράπεζα και τις κοινές συνάξεις.

Στο βίο της μαρτυρείται ότι άλλαζε τα ρούχα της μόνο κάθε Πάσχα και ότι ο δαίμονας την αποκαλεί "ατυχογυναίκα", γιατί δεν κατόρθωσε να παντρευτεί τον αυτοκράτορα.

Παρ' όλα αυτά, η επιρροή της Ειρήνης στις γυναίκες της κοινωνικής της τάξης είναι ιδιαίτερα μεγάλη: οι δεσμοί της και οι φιλίες της με τις αρχόντισσες της Κωνσταντινούπολης είναι ιδιαίτερα στενοί.

Ο κύκλος γυναικών της ανώτατης και ανώτερης αριστοκρατίας που σχηματίζεται γύρω απ' το πρόσωπό της περιλαμβάνει και μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας: την παρ' ολίγο πεθερά της και την κόρη της.

Η λατρεία της Ειρήνης ως αγίας, μετά το θάνατό της, αρχικά είναι οικογενειακή, αργότερα επεκτείνεται στους κύκλους των αρχόντων και της ανώτερης συγκλητικής αριστοκρατίας, η οποία καθιερώνει την Ειρήνη τη Χρυσοβαλάντου ως την κατεξοχήν αριστοκρατική αγία, και τελικά γίνεται αποδεκτή απ' το σύνολο της εκκλησίας.

Η Ειρήνη είναι ταυτόχρονα διάκονος και μοναχή και με την πάροδο του χρόνου εξελίσσεται σε αγία με δυνατότητα σωστών προβλέψεων και προορατικό χάρισμα. Προβλέπει για χάρη της αδελφής της, που ήταν σύζυγος του Καίσαρα Βάρδα, τον παραμερισμό του απ' την εξουσία, τον παραγκωνισμό του και τη συνακόλουθη δολοφονία του.

Στην περιγραφή του παραπάνω περιστατικού διαφαίνεται η φιλοδοξία και η περηφάνια του Καίσαρα Βάρδα, που, ακούγοντας για το μελλοντικό και επικείμενό του θάνατο, δεν πτοείται αλλά παραμένει "περίεργος" για την εξέλιξη της πολιτικής κατάστασης και εξουσιομανής.

Σύμφωνα με το βίο της Ειρήνης, οι μάγοι στην Καισάρεια της Καππαδοκίας, περιοχή καταγωγής της αγίας, επεξέτειναν επικίνδυνα τις δραστηριότητές τους, ιδιαίτερα στον τομέα του έρωτα και της αγάπης.

Ένα σχετικό περιστατικό του βίου της που αναφέρεται στα "μάγια της αγάπης" παρουσιάζει πολλά κοινά σημεία με την παραλογή της "Ηλιογέννητης". Το λύσιμο της μαγείας επιτυγχάνεται, στο παραπάνω περιστατικό, με τη βοήθεια του μεγάλου συντοπίτη της αγίας, του ιεράρχου Βασιλείου, με τον ακόλουθο θαυματουργικό τρόπο: η αγία Ειρήνη, προσευχόμενη μπροστά στην εικόνα του, τον προέτρεπε και τον παρακαλούσε να διώξει τους μάγους από την Καππαδοκία και την Καισάρεια. Άπλωσε τότε τα χέρια της η αγία και έπιασε ένα δέμα στον αέρα, το οποίο ζύγιζε τρεις λύτρες. Όταν το λύσανε βρήκαν μέσα διάφορα μάγια, "κακουργήματα": σπάγκους, τρίχες, μολύβια, δεσίματα και ονόματα δαιμόνων γραμμένα. Οι μοναχές της μονής Χρυσοβαλάντου και η Ειρήνη που είχε λάβει, ήδη από πολύ νεαρή ηλικία, το αξίωμα της ηγουμένης βρήκαν, όμως, μέσα στο παράξενο δέμα και δυο μικρά είδωλα (αγαλματίδια) μολυβένια, το ένα σαν άνδρας και το άλλο σαν γυναίκα, αγκαλιασμένα σφιχτά σε "αμαρτία".

Αναπαράσταση οι Βλαχέρνες

Το πρωί έστειλε η αγία στις Βλαχέρνες δυο μοναχές της και την άρρωστη, δαιμονισμένη μοναχή, η οποία βασανιζόταν από αμαρτωλές επιθυμίες. Έδωσε σ'αυτές τα μάγια καθώς και λάδι και πρόσφορα για να τα χρησιμοποιήσει στη λειτουργία ο "προσμονάριος".

Αυτός, έπειτα από τη Θεία Λειτουργία έχρισε την "άρρωστη" μοναχή με το λάδι της καντήλας και τοποθέτησε τα "μαγικά" στα κάρβουνα. Καθώς αυτά καίγονταν, λύνονταν και τα αόρατα δεσμά της μοναχής που ξαναβρήκε το νου της, δοξάζοντας το θεό που τη γλίτωσε.

Όταν δε διαλύθηκαν τα δυο μικρά μολυβένια είδωλα, απ' τα κάρβουνα βγαίνανε μεγάλες φωτιές σαν εκείνες που βγάζουν τα γουρούνια όταν σφάζονται, προσθέτει χαρακτηριστικά ο βιογράφος της αγίας.

Αυτή η τόσο παραστατική περιγραφή του τρόπου με τον οποίο λύθηκαν τα μάγια είναι ίδιον των βίων των αγίων της Μέσης Βυζαντινής περιόδου.

Επίσης, η παρέμβαση αγίων για τη διάσωση ανώτερων αξιωματούχων ή δικών τους συγγενών που βαρύνονται με την κατηγορία συνωμοσίας κατά του αυτοκράτορα, αποτελεί κοινό τόπο για ορισμένους βίους. (Βίος Ειρήνης Χρυσοβαλάντου, βίος οσίου Λουκά της Βοιωτίας κ.ά.).

Πάντως, είναι προφανές πως τα αγιολογικά κείμενα ως προϊόν της βυζαντινής κοινωνίας κάθε χρονικής περιόδου αποτελούν ανεξάντλητη πηγή πολύτιμων πληροφοριών τόσο για τις νοοτροπίες των ανθρώπων διαφόρων κοινωνικών τάξεων όσο και για τα στερεότυπα του φύλου, όπως αυτά κωδικοποιούνται από τα κοινωνικά, οικονομικά, πολιτικά και πολιτισμικά, εν γένει, συμφραζόμενα της εποχής τους.

Εξάλλου, για όλους αυτούς τους λόγους τα τελευταία είκοσι χρόνια η μελέτη τέτοιου είδους κειμένων έχει ενταθεί από τη διεπιστημονική κοινότητα των Βυζαντινολόγων, (ιστορικών, φιλολόγων, αρχαιολόγων, ιστορικών της τέχνης κ.τ.λ.).

Με αυτόν τον τρόπο, η καθημερινότητα του βίου των βυζαντινών ανθρώπων που αποκαλύπτεται είναι, πραγματικά, ανάγλυφη, στο μέτρο που η έρευνα οροθετείται.

Holy women in Byzantium

Summary

Lives of holy women of Middle Byzantine period represent real social types of women of their era: nuns that are distinguished in monastic fights, widows that find shelter in the ascetic life of the monastery, wedded, subjugated in their spouses, women that suffer in the hands of their spouses, women than obtain sanctity in the end of their life. Study cases of these saint women present the different ways of sanctification in the Byzantium, (via the

necrosis of body, via the absolute obedience in the abbot, via penitence, charity, prophecy and the realisation of miracles). At the same time they reflect the ambiguous attitude of Byzantine society against women.

Θεματική Ενότητα: Βυζαντινές σπουδές

Βιβλιογραφία

Abrahamse Dorothy, "Women' s Monasticism in the Middle Byzantine Period, Problems and Prospects", *Byz. Forsch.* 9, 1985, 35-58.

Βασιλείου Μ., *Εις 1 Ψαλμ.* 3, PG 29, 216D.

Beaucamp J., "La situation juridique de la femme a Byzance", *Cahiers de civilisation medievale* 20 (1977) 145-176.

Constantelos D., *Byzantine Philanthropy and Social Welfare*, New Brunswick, N.J. 1968, σ.13-15 και 276.

Galatariotou C., "Holy women and witches: Aspects of Byzantine Conceptions of Gender", *Byzantine and Modern Greek Studies* 9, 1984/85, 55-94. Hermann B., *Mensch und Umwelt im Mittelalter*, Stuttgart 1987.

Kahzdan Al., Talbot A.M., "Weaver", *ODB* 3, 2193

Κονιδάρη Ι.Μ., "Η θέση της χήρας στη βυζαντινή κοινωνία από τους Πατέρες στους Κανονολόγους του 12ου αιώνα", *Βυζαντινά* 16 (1991) 35-42. Κουκουλέ Φ., *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*.

Λαίου Α. Ε., *The Festival of "Agathe": Comments on the life of Constantinopolitan Women*,

Byzantion, Αφιέρωμα στον Ανδρ. Ν. Στράτο, 1. Athens, 1986, 111-112.
, "Addendum to the Report on the Role of Women in Byzantine Society", *JOB* 32.2. 1982, 98-103.

"The Role of Women in Byzantine Society", *JOB* 31,1 (1981) 233-260. και "Observations on the Life and Ideology of Byzantine Women", *BF* 9 (1985) 59-102. Matons Grosdidier de, "La femme dans l' empire byzantine", *Histoire mondiale de la femme* III, (1967) 11-43.

Μητερικόν, Θεσσαλονίκη 1996, έκδ. Ησυχαστηρίου Τιμίου Προδρόμου Ακριτοχωρίου, τ. 1-6.

Patlagean Ev., *Pauvrete economique et pauvrete sociale a Byzance 4e-7e siecles*, Paris-The Hague 1977, 74-92.

Sharon Gerstel, "The Construction of a Sainted Empress", *Byzantine Studies Conference, Abstracts of Papers* 23, 1997, 11.

Talbot A.M., "Late Byzantine Nuns: By Choise or Necessity?", *BF* 9 (1985) 103-117.

Αμαλία Κ. Ηλιάδη, Παραπομπή στη δημοσίευση: Ηλιάδη Αμ.Κ., «Άγιες Γυναίκες στο Βυζάντιο», στο *Archive*, 16.04.05.

Φυτογραφική επικουρία ΑΡΧΑΙΟΓΝΩΜΩΝ